

ropské unie bylo zdemokratizováno. Aby už nerozhodovalo, s vyloučením veřejností, dvánáct tisíc byrokratů ovlivňovaných pěti tisíci průmyslovými lobbisty.

To ovšem znamená, že společná Evropa by už nebyla technokratickým projektem (jak je dnes většinou chápána), ale protiváhou amerického modelu, a tím by získala pro budoucnost zcela jiný význam.

Ano. A také by působila zpětně na americký model, jímž nejsou nadšeni ani všichni Američané.

Co když to ale nebude fungovat? Smlouva z Amsterdamu přece nezaručuje vznik Evropské unie, která by byla schopná jednat. Zejména ne za podmínky rozšiřování Unie na východ. Pak by se mohlo stát, že z Německa bude mocnost, ztělesňující a zastupující zájmy střední a východní Evropy. Nebojíte se Německa, dominujícího střední Evropě?

Bojím se něčeho horšího: že se rozšiřování Unie na východ zneužije k odsunutí demokracie na vedlejší kolej, že se nezavede žádná z vyjmenovaných reforem, že nebude vypracována společná rozvojová, zaměstnanecká a zahraniční politika. Že Evropská unie se tudíž nestane ničím jiným, než uníí jednotné měny, jejíž jedinou politikou bude peněžní politika diktovaná centrální bankou, jejímž vodítkem bude čirá neoliberalní teorie. Z Evropské unie by se pak stalo to, co si vždycky přáli Američané a Britové: zóna volného obchodu, rozpuštěná v neregulovaném světovém trhu, která se pod německým vedením stává součástí světového panství amerického impéria. S touto tendencí je v souladu německý odpor k institu-

cionálnímu posilování evropské jednoty a k reformám, jež takové posílení vyžaduje. Evropa, přeměněná na zónu volného obchodu a řízená centrální bankou, by se však velmi brzy rozpadla. Zůstala by po ní zóna německé marky, rozšířená na východ, a německý způsob amerického společenství NAFTA s velmi vysokou nezaměstnaností.

V řadě zemí jádra Evropy by vládní kabiny nevládaly sociální napětí, způsobované deregulační politikou. Všechny politické síly, které se angažovaly pro Evropskou unii a pro euro, by byly v těchto zemích totálně zdiskreditovány. Ultranacionalistické a reakční proudy by výrazně posílily.

Člověk nemusí být bezpodmínečným obdivovatelem Jospina a Prodiho, aby porozuměl, že právě oni dva jsou nositeli poslední výzvy. Dovedně a chladnokrevně uložili svým národům téměř neskutečné oběti, aby pomohli na nohy životaschopné, funkční a sociální Evropě. Kdyby měli zkrachovat, nastal by konec nejen Evropy, ale s největší pravděpodobností i demokracie.

*Z měsíčníku Neue Gesellschaft
– Frankfurter Hefte
přeložil Stanislav Pošusta*

André Gorz se narodil r.1924 ve Vídni. Patří k nejvýznamnějším sociálním teoretikům. Roku 1989 vyšla jeho kniha Kritika ekonomického rozumu. Žije nedaleko Paříže.

Peter Glotz se narodil v roce 1941 v Chebu (je jedním z odsunutých sudetských Němců). Byl významným poslancem za SPD a aktivně se podílel na formování česko-německých vztahů.

Pekelná muka jsou vyhrazena věřícím.

Je to dogmatik blbec, nebo dogmatik z povolání?

Gabriel Laub, Myšlení kazí charakter

Nada Johanisová

Svět podle ekonomie

Ekonomie si jako věda zakládá na tom, že je hodnotově neutrální. Ve skutečnosti, podobně jako u jiných věd, jsou její hodnoty skryté v otázkách a v cílech, které si klade; ve skutečnostech, které vybírá z nepřehledně pestré reality a zařazuje do svého modelu světa. Tento zjednodušený model pak aplikuje na realitu a zpětně ji ovlivňuje. Podle silících hlasů kritiků, tzv. „nových“, „ekologických“ nebo „zelených“ ekonomů, je právě ekonomická teorie a praxe do velké míry odpovědná za současnou ekologickou a sociální krizi.

Homo economicus

Pronikavou kritiku ekonomického modelu člověka přinesli již před devíti lety ekonom Herman Daly a teolog John Cobb v knize *For the Common Good (Pro společné blaho)*. Podle nich v ekonomických modelech nevystupuje člověk skutečný, ale jedno rozměrný člověk ekonomický, *Homo economicus*. Člověka ekonomického uspokojuje pouze jeho vlastní spotřeba zboží nebo služeb. Nenachází žádný „užitek“ (ekonomický termín, často ztotožňovaný se spokojeností nebo i štěstím) v tom, když kdosi druhý má úspěch či radost, když dostane dárek či povýší v zaměstnání. Altruistickou radost pocítí *homo economicus* jen tehdy, když druhému dárek sám koupil. Jestliže tato zvláštní bytost, zabydlující stránky ekonomických učebnic, nezná radost z úspěchů druhých, nemůže znát ani závist. Jinak by ztratilo platnost tzv. Paretovo zlepšení, podle něhož se společenský blahobyt zlepší, když se zlepší situace alespoň jednoho člověka, a přitom se nezhorší situace nikoho jiného. Kdyby *homo economicus* svému bližnímu zlepšení jeho poměrů záviděl, jeho situace by se tím zhoršila a za zvýšeným blahobytem celé společnosti by se ocitl otazník.

Řada studií o spokojenosti (shrnuje je např. Alan Durning v knize *How Much is Enough – Kdy řekneme dost*) přitom ukazuje, že celková úroveň ekonomického blahobytu souvisí se štěstím jen velmi volně. Spokojenost skutečných lidí, jak upozorňují i Daly a Cobb, daleko

více souvisí s jejich *relativním postavením ve společnosti*. Dalším předpokladem, na němž ekonomická teorie (konkrétně neoklasická teorie určování cen) stojí, je nenasyt-

ná touha člověka ekonomického po zboží a službách. Jakmile je jedna touha uspokojena, *homo economicus* ihned najde něco jiného, po čem baží. Je-li člověk opravdu takový, ptají se Daly a Cobb, proč vzniká stále větší potřeba agresivní reklamy, vychvalující „nové“ oproti starému? Člověk, jak jej vidí ekonomové, má zájem jen o vzácné zboží a služby, nabízené trhem. Dary přírody ani morálka společenství, v němž žije, pro něj nemají význam. Není náhoda, že po desetiletích a staletích aplikace tohoto a dalších zjednodušujících ekonomických modelů se příroda a lidská společenství začínají hroutit.

Eroze společenství

Lidé vždy jednali do velké míry s přihlédnutím k vlastnímu zisku. Po většinu lidské historie je však od toho zrazovala morálka. Život určený osobním obohacením jako jediným cílem nebyl v souladu s explicitními hodnotami společnosti. Změnilo se to s nástupem mo-

derní ekonomické teorie, vycházející z představy, že tam, kde každý jedná ve svém maximálním ekonomickém zájmu, roste celkový produkt společnosti, a prospěch z toho mají všichni. Takové společenské klima ovšem vede k erozi morálních hodnot – což postřehl a formuloval již první „zelený ekonom“, E.F. Schumacher, na začátku sedmdesátých let. Navíc upozornil, že expanze potřeb, „stále větší závislost na vnějších silách, které nemůžeme ovládat“, vede ke stále většímu pocitu závislosti a existenciální nejistoty. Se „svobodným trhem“ tak paradoxně svoboda klesá, s pocitu nejistoty a závislosti roste v lidských společenstvích nevráživost a agresivita.

Řada autorů upozorňuje i na další zápor mechanického aplikování ekonomické teorie: na podceňování neplacených aktivit. Práce jako je vaření a údržba domácnosti, péče o děti a staré rodiče, sousedská výpomoc či práce na zahrádce atd. nemá v ekonomických učebnicích místo. Činnost, která nepřispívá k domácímu produktu, jakoby neexistovala. V systému, kde navíc stále větší roli hrají peníze a v němž lidé, kteří peníze nevydělávají, nesou stigma „neproduktivních“ či „ekonomicky neaktivních“, bude takovou roli volit stále méně lidí.

Extrémní individualismus ekonomické teorie a podceňování neplacené práce jsou jen dva pramínky v klubku faktorů, jimiž současná ekonomická teorie a praxe přispívá k rozrušování vazeb lidských společenství. K dalším patří v mnoha zemích např. prosazování tzv. mobility pracovní síly a neustále se rozvírající nůžky mezi chudými a bohatými. Ekonomie si tak podřezává větev, na níž sedí.

Příroda jako zdroj, svět jako třípatrový dort

Zatímco člověk v ekonomických učebnicích vystupuje, byť jako bytost dosti podivná, přírodu v nich budeme hledat marně. Objevuje se pouze v roli „přírodních zdrojů“ a „půdy“. Musí se sem vtěsnat oblaka, oceány, zvířata i sluneční energie.

Ekonomie operuje v záračném systému nekonečných přírodních zdrojů. Pokud se vyčerpají, objeví se jiné. Stačí mít dost kapitálu. V převládajícím ekonomickém pohledu je půda (rozuměj příroda) nahraditelná kapitálem. Do určité míry tento kontroverzní výrok platí, říkají Daly a Cobb. Když nemám cihly (zdroj), mohu si postavit dům ze dřeva (zdroj), pokud mám dost peněz (kapitál). Nemůžu si ale postavit dům, když mi zbude jen popel.

Zde vstupuje na scénu druhý zákon termodynamiky. Podle něj se pokaždé, když se vykoná nějaká práce, zvýší *míra neuspořádanosti – entropie*. Popel má vysokou míru entropie, nemohu z něj postavit ani dům, ani větrnou elektrárnu. Všechno, co má nějakou hodnotu, má (podle Georgescu-Roegeny, jehož Daly a Cobb ve své knize citují) entropii nízkou. Člověk svou ekonomickou činností zvyšuje entropii na planetě. Nízká entropie se do určité míry stále obnovuje prostřednictvím energie slunce – vzniká nová půda, rostou nové rostliny, voda v mořích se vypařuje a padá na zem znovu jako déšť.

S nástupem průmyslové revoluce však člověk sahá stále častěji po „konzervách“ nízké entropie – nerostných látkách a energii fosilních paliv. Zvyšuje tak entropii planety, vlastně ji obrací v popel. Představa o neomezené zaměnitelnosti „zdrojů“ navzájem a „zdrojů“ s kapitálem se v tomto světle ukazuje jako velmi naivní a nebezpečná. „Nemůžeme z písku postavit pomocí energie mořských vln větrný mlýn, a za pohonu mořským vánkem těžít z moře zlato,“ říkají Daly a Cobb.

Přezíravý postoj k přírodě spolu s rostoucím vlivem ekonomie v našem životě vede k rozpadu přírodních tzv. „podpůrných systémů“, které od úsvitu věků bez řečí a zadarmo umožňovaly život na této planetě. Bakteriální rozklad, samočištění vody, klimatické systémy, protierozní působení lesů a protipovodňová role meandrujících toků – toto všechno neuvážené technologicko-ekonomické zásahy omezují a ohrožují.

Podobně jako neplacené služby v lidském společenství, ani neplacené služby přírody

ekonomická teorie nevnímá. Václav Klaus kdysi označil ekologii za „šlehačku na dortu“. Americká „zelená ekonomka“ Hazel Hendersonová nabízí jiný model: svět jako třípatrový dort. První, největší a základní patro, je příroda. Kromě již uvedených služeb nám poskytuje nepřeberné množství dalších, které si často ani neuvědomujeme. Například vzduch k dýchání. Druhé patro, spočívající na přírodních základech, tvoří neplacená lidská práce, „skrytá“, nebo „neformální“ ekonomika, zahrnující veškerou činnost ve společenství, probíhající mimo peněžní ekonomiku. Jsou to již zmíněné domácí práce, péče o staré rodiče, výchova dětí atd. Teprve poté následuje patro nejmenší: formální, peněžní ekonomika, vlastní předmět ekonomie. Ta tiše nahlodává patra, na nichž spočívá.

Descartův stín

Podle fyzika Fritjofa Capry, autora knihy *The Turning Point (Bod obratu)*, žijeme nejenom v době krize, ale zároveň v nesmírně zájímavé epoše hluboké transformace systému hodnot a pohledu na svět. V posledních několika staletích jej formoval stále se rozrůstající počet vědních oborů, z nichž se pro většinu stala vzorem newtonovská fyzika a jazykem matematika. Vlivem velikánů, jako byl René Descartes či Francis Bacon, ve vědě zastínilo rozumové poznání intuici. Svět se stal velkým neživým hodinovým strojem, vznešeným cílem vědy bylo poznávat jeho neměnné zákony a využívat je k lidským cílům. Jen člověk měl být nadále obdařen duší.

Tento přístup, jak poznamenává biolog Rupert Sheldrake, byl v mnoha směrech docela úspěšný. Vedl k vybudování průmyslu, strojů, technologií. Byl však zároveň natolik omezený a jednostranný, že přivedl svět do dnešní morální, sociální a ekologické krize. Zatímco fyzika, která byla pro ostatní vědy modelem, přesáhla úzký obzor newtonovské fyziky již v první polovině dvacátého století s teorií relativity a kvantovou teorií, řada vědeckých oborů dosud nevykročila z Descartova stínu. Prim

mezi nimi hraje „nejexaktnější“ společenská věda – ekonomie.

Komparativní výhoda a mezinárodní obchod

Jedním z předpokladů, na nichž stojí ekonomická teorie, je podle Dalého a Cobba *neměnnost*. Zatímco například sociologie dnes přiznává, že společnost je v neustálém pohybu, ekonomie zkoumá po vzoru přírodních věd „neměnné“ ekonomické zákony. Tak v roce 1994 obhajuje Václav Klaus masivní nárůst vývozu surovin z České republiky poukazem na myšlenku komparativních výhod Davida Ricarda – z roku 1817!

Podle této srovnávací teorie klasického anglického ekonoma je za určitých okolností (podle poměru produktivity práce) pro investory ve dvou zemích, vyrábějících dva druhy zboží, výhodné investovat pouze do jednoho typu výroby, tj. specializovat se, a to i v případě, že jedna země dokáže oba druhy zboží vyrobit efektivněji než druhá.

Ricardo ilustruje zásadu komparativní výhody na hypotetickém příkladu Portugalska a Anglie. Pro portugalské investory je výhodné investovat pouze do portugalského vína a nikoli do portugalského sukna, třebaže v Ricardově příkladu dokáže Portugalsko vyrábět oba druhy zboží efektivněji než Anglie. Za peníze z vývozu vína nakoupí portugalská kapitalistická třída v Anglii více sukna, než kolik by ho byli schopni vyrobit vlastními silami. Současně zbohatnou i angličtí podnikatelé, specializovaní na sukno. Ziskají za něj více vína, než kolik by jej dokázali vyprodukovat doma. Takže jak portugalská, tak i angličtí podnikatelé si polepší. Tato téměř dvě stě let stará teorie je ideovým východiskem svobody obchodu.

Podle Dalého a Cobba však teorie komparativní výhody v podmínkách masových trhů a nadnárodních společností již neplatí. Po nasycení trhů portugalským vínem by portugalská kapitalistická třída začala investovat do portugalského sukna a angličtí textiláci se svými vyššími náklady by brzy zkrachovali. Navíc již sám Ri-

cardo upozorňoval, že jeho teorie neplatí v případě mobility kapitálu. I angličtí kapitalisté v takové situaci investují do výroby v Portugalsku, a angličtí dělníci, pokud se neodhodlají migrovat na Iberský poloostrov, zůstanou bez práce. Příkladů nepřiznaných anachronismů bychom v ekonomické teorii našli jistě mnohem víc.

Jak se dorozumět s přírodou

Dalším znakem karteziánského pohledu na svět je *kvantifikace*. „Filosofie,“ domníval se Galileo Galilei, „je napsána v té velké knize, kterou máme stále před očima, ale nedokážeme jí porozumět, pokud se nejprve nenaučíme jazyk a písmena, jimiž je psána. Tím jazykem je matematika, a písmena jsou trojúhelníky, kružnice a další geometrické tvary“. Snaha naučit se jazyku přírody vedla v ekonomii ke dvěma důsledkům.

Jak upozorňuje Capra, „čistá“, později „neoklasická“ ekonomie stále více vylučovala obtížně kvantifikovatelné sociální a ekologické „proměnné“ a omezovala se na problémy výroby a alokace zdrojů. Tím se měnila ve vědu stále matematizovanější a tudíž účtyhodnější, a zároveň ve vědu stále abstraktnější a tudíž stále odtrženější od skutečného života, který však – díky své účtyhodnosti – začala stále více ovlivňovat.

Druhým, úzce souvisejícím důsledkem, byla stále větší důležitost ekonomických „jednotek“ – *peněz* jako společného jmenovatele všech „produktů“ i „výrobních prostředků“. Převedeny na peníze, ztratily svou jedinečnost a odlišnost obnovitelné a neobnovitelné zdroje; kapitál v modelech hladce nahrazoval zdroje, kaučovníková plantáž tropický deštný prales. V očích ekonoma má všechno svou cenu, vyjádřenou v penězích. V dotazníkových akcích, jež se občanů táží na částku, kterou by byli ochotni přijmout, aby se jim „vyplatilo“ akceptovat za svými humny jadernou elektrárnu nebo dálnici, vyřazují ekonomové odpovědi li-

dí, kteří se nedají „uplatit“ žádnou částkou, jako neracionální.

Svět se skládá ze součástí

Redukcionismus je třetí důležitá složka karteziánského světového názoru, který převzala ekonomie. Podle něj je náš svět dokonalý stroj bez života, bez duchovního rozměru a smyslu. Všechno lze vysvětlit uspořádáním a pohybem jeho částí, na tyto části jej lze redukovat. Každá věda, jak se postupně vydělovala z filosofie, si vybrala jednu část tohoto stroje a jala se ji zkoumat.

Biologie se pustila do přírody, sociologie do společnosti, specializací ekonomie se stalo poslední patro dortu – peněžní ekonomika. Všechny vědy prodělaly bouřlivý rozvoj. Nějak se však stalo, že v karteziánském paradigmatu nebyl vztah mezi přírodou a společností na jedné straně a mezi ekonomikou, společností a přírodou na straně druhé metodicky uchopitelný. Podobné souvislosti proto zůstaly stranou vědeckého zájmu. Pokud se nezamýšlené negativní dopady ekonomiky na lidské společenství a přírodu již nedají ignorovat, má ekonomie užitečnou kategorii – *externality*:

„Většina veřejných zel či negativních externalit je spojena s výrobními procesy a je nezamýšleným vedlejším produktem aktivit firem,“ říkají Paul Samuelson a William Nordhaus ve své vlivné učebnici ekonomie. „Jednou varovnou externalitou je *skleníkový efekt*, který vzniká v důsledku hromadění kysličníku uhličitého a dalších stopových plynů v atmosféře. Vědecké studie ukazují, že v nadcházejících desetiletích přivodí tyto plyny oteplení klimatu, zvýšení hladiny oceánů a přesměrování monzunů. *Nikdo neprodukuje kysličník uhličitý proto, aby změnil počasí* (důraz autorky). Tato externalita vzniká nezamýšleně při spalování pevných paliv a při jiných ekonomických činnostech.“

Jestliže externalita, nezapadající do mého modelu, není ničím menším, než zkázou světa,

jak jej známe, je opravdu na čase tento model od základu promyslet.

Co teď?

Rada ekologických i sociálních problémů současnosti pramení v ekonomické teorii a praxi. Hlad a chudoba ve třetím světě není jen důsledkem tzv. přelidnění (Evropské společenství má zhruba šestkrát hustší osídlení než africký Sahel), ale do velké míry i důsledkem vyvlastňování obecní půdy a dalšími ekonomicko-politickými mechanismy. Hromadění odpadů, včetně všudypřítomných nevratných plastových lahví, zaviňuje fakt, že nevratné obaly jsou pro výrobce ekonomicky výhodnější a pojmový aparát ekonomie není schopný rozlišit obaly nerozložitelné od rozložitelných.

Ekologické zemědělství se nevyplácí, protože půda není v ekonomii totožná s živým organismem, ale s parcelou. Znehodnocování půdy, stejně jako řadu dalších ekologických problémů a katastrof, nedokáže ekonomie svými modely uchopit.

Většina politiků a ekonomů se tváří, že i nadále je všechno v pořádku. Třináct tisíc posluchačů pražské Vysoké školy ekonomické radostně vstřebává karteziánské paradigma. Média nás přesvědčují, že o moudrosti ekonomů, kteří řídí naši zem, netřeba pochybovat. Hladká fasáda však dostává praskliny. Ve světě se mluví o nevhodnosti hrubého národního důchodu jako měřítka blahobytu a OSN doporučuje alternativní ukazatele. Začíná se diskutovat o daních, které by zvýhodnily lidskou práci před spotřebou fosilní energie.

Zároveň, jako tráva z betonové šedi, v mnoha místech západního světa spontánně vyrůstají tzv. místní ekonomické alternativy. V anglickém městečku Totnes úspěšně pracuje již řadu let systém místní měny, v jehož rámci si obyvatelé vyměňují své služby a výrobky. Z jejich „peněz“, zvaných „žaludy“, nejdou úroky, a není proto důvod je hromadit. Podobných systémů, v anglosaském světě označovaných zkratkou LETS, jsou v Británii a dalších zemích stovky

Na bezúročném principu funguje také švýcarský spolek šedesáti tisíc malých a středně velkých firem nazvaný Wirtschaftsring, který svým členům poskytuje ve vlastní měně bezúročně půjčky s dlouhou dobou splatnosti. Wirtschaftsring je zatím unikum, zčásti i kvůli odporu velkých peněžních ústavů v jiných zemích, které mají strach, že přijdou o klienty.

Na vzestupu je ve světě trend tzv. etického investování – financování projektů, které neškodí přírodě a lidem. Vznikají malé banky, půjčující lidem na místní projekty namísto toho, aby investovaly tam, kde jim kyne největší zisk. Známým příkladem je družstevní záložna v zapadlém městečku Maleny (australský Queensland). Už v první dekádě svého působení, mezi lety 1983 a 1993, pomohla půjčkami nastartovat v místě 33 firem, poskytujících 78 pracovních míst. Podobných příkladů, kdy lidé budují místní ekonomické systémy, usilující o nezávislost na stále neprůhlednějším a jejich zájmům vzdálenějším systému světovém, existují tisíce.

V takzvaném rozvinutém světě přibývá lidí, kteří odcházejí z měst na venkov, a stejně tak těch, kteří odvrhli omezený model člověka jako konzumenta a žijí v dobrovolné skromnosti. Ve třetím světě se lidé bouří proti velkým firmám, které ničí jejich země, a proti mamutím potravinářským společnostem, které jim vnucejí systém intenzivního zemědělství. Bohužel, o jejich zoufalém, ale občas i úspěšném zápasu se z médií dozvídáme jen zřídka.

Fyzika se s karteziánským dědictvím již vyrovnala (či vyrovnává), ekonomie se však i nadále snaží přizpůsobovat svět svému učení a jeho nevyčleněným hodnotám. Zdá se, že jsou nadále neudržitelné. Od základu nový přístup ekonomického myšlení – směrem k organickému a holistickému pohledu na svět a v jeho světle poctivé přehodnocení ekonomických modelů – je podle mého názoru jedním z uzlových bodů, které mohou přispět k řešení zdánlivě neřešitelných problémů naší doby.

Autorka (1956) se zabývá společenskými souvislostmi ekologických problémů